

Z HISTORIE VOJENSKÉHO ZDRAVOTNICTVÍ A FARMACIE

355.721(437.268)

ZKUŠENOSTI A PERSPEKTIVY VOJENSKÝCH NEMOCNIC (K dvousetému výročí působení Vojenské nemocnice Olomouc na Klášterním Hradisku)

Josef ŠVÁB

Souhrn

Při příležitosti 200. výročí přemístění Vojenské nemocnice (VN) Olomouc z centra města Olomouce do budovy po zrušené premonstrátské kanonii na Klášterní Hradisko u Olomouce jsou porovnávány výsledky činnosti VN Olomouc v období válečných konfliktů, při nichž VN plnila své vlastní základní poslání – ošetření a vyléčení zraněných a nemocných vojáků v době války. VN Olomouc byla takto využita za napoleonských válek po bitvě u Slavkova, po bitvě u Wagramu a nakonec i po bitvě u Lipska. Poté byla plně využita za prusko-rakouské války v roce 1866 a nakonec nejvíc během obou světových válek.

Ve všech válečných konfliktech výsledky poskytnuté zdravotnické pomoci raněným a nemocným vojákům závisely na předchozím výcviku a přípravě zdravotnických záloh v době míru. Tato historická zkušenost je komentována v souvislosti se současným stavem naší armády a především se snahami o další redukci vojenského zdravotnictví a vojenských nemocnic.

Klíčová slova: Historie vojenských nemocnic; Význam vojenského zdravotnictví za války; Klášterní Hradisko u Olomouce; Vojenská nemocnice Olomouc.

The Experience and Prospects of Military Hospitals (On the two-hundredth anniversary of the Olomouc Military Hospital in Klášterní Hradisko)

Summary

On the occasion of the two hundredth anniversary of the Olomouc Military Hospital's relocation from the centre of town to the abolished Premonstratensian monastery building in Klášterní Hradiště near Olomouc, the results of the Olomouc Military Hospital's operations during periods of military conflicts are compared. During these conflicts the military hospital fulfilled its own basic mission – the treatment and cure of wounded and sick soldiers in wartime. The Olomouc Military Hospital was used in this way during the Napoleonic Wars after the battles of Austerlitz, Wagram and Leipzig. Then it was fully used during the Prussian-Austrian War of 1866 and especially during both World Wars.

In all military conflicts the results of the medical care provided to wounded and sick soldiers depends on the prior training of medical reserves in peacetime. This historical experience is commented on in connection with the present state of our army and above all with the effort to further reduce military health service and military hospitals.

Key words: The history of military hospitals; The significance of the military health service during wartime; Klášterní Hradisko near Olomouc; The Olomouc Military Hospital.

Úvod

V lednu r. 1802 byla Vojenská nemocnice (dále VN) Olomouc po 54 letech trvání velmi urychleně přestěhována z centra města Olomouce do areálu Klášterního Hradiska, na tehdy ještě poněkud vzdá-

lené předměstí města Olomouce. V tomto areálu Vojenská nemocnice Olomouc sídlí do dnešních dnů.

Při příležitosti 200. výročí přemístění VN Olomouc připomínáme historické příčiny tohoto ukvapeného rozhodnutí a také dlouhodobé následky, které toto přestěhování přineslo.

Za 250 let trvání VN Olomouc došlo k několika evropským a celosvětovým válečným konfliktům, při kterých bylo toto vojenské zdravotnické zařízení plně využito. Při porovnávání výsledků a důsledků činnosti VN Olomouc jsme dospěli k velmi zajímavým závěrům, které jsou právě v současné době při uvažování o další existenci vojenských nemocnic mimořádně důležité.

Z historického hlediska je nutno alespoň krátce připomenout, proč byla vojenská nemocnice zřízena jako první na území českých historických zemí právě v Olomouci.

Příčiny vzniku VN Olomouc

Po celé 15., 16. a 17. století trval v Evropě válečný stav. Všechny mírové smlouvy uzavřené v těchto stoletích se ukázaly být nakonec jen velmi krátkodobým příměřím. Mohutný a stále se urychlující technický pokrok přinášel nové a stále účinnější zbraně. V důsledku toho po každé bitvě bylo více raněných a válečná poranění byla těžší a hroživější. Vyhrát první bitvu už neznamenovalo zvítězit v celé válce. Válku vyhrával ten, kdo po prvních bitvách, ať vyhraných nebo i prohraných, měl stále velkou a bojeschopnou armádu. Ukázalo se, že je nezbytné postarat se o vyléčení poraněných vojáků a co nejrychleji je vrátit do armády. To byl ten hlavní důvod, proč vzniklo vojenské zdravotnictví a proč vládcové a jejich generalita iniciovali vznik vojenských nemocnic. Nešlo tedy o soucit s trpícími raněnými vojáky, dříve obvykle ponechávanými na bitevních polích svému osudu. A také velmi často uváděný medicínský pokrok a jeho odraz v oblasti armády a stále rostoucí vliv humanismu hrály při vzniku VN ve skutečnosti zcela podřadnou a zanedbatelnou úlohu.

Sotva se Marie Terezie ujala zděděného císařského trůnu, tak byla okamžitě a opakovaně napadena Pruskem. Obě války katastrofálně prohrála a v důsledku toho přišla o Kladsko a o větší část Slezska. To však bylo pro pruského krále Fridricha II. stále málo. Chtěl Slezsko celé a nejméně ještě celou Moravu. Proto vídeňský císařský dvůr a rakouská generalita upřednostnily urychlené vybudování obranných pevností na směrech Prusky nejvíce ohrožovaných. Tak se Olomouc stala první a nejdůležitější bastionovou pevností, a také proto byla v květnu 1748 právě v Olomouci zřízena VN jako první v českých zemích.

VN Olomouc za sedmileté války (1756–1763)

Prusko-rakouské územní nároky vyvolaly roku 1756 další válku, kterou historici nazvali válkou sedmiletou. V jejím průběhu, v roce 1758, byla bastionová pevnost Olomouc obklíčena pruským vojskem. Avšak právě v době obležení Olomouce se hlavní a velmi úporné bitvy odehrávaly mimo Olomouc, po celém území Moravy a Slezska. Sice se střídavými úspěchy, ale vždy s velkými ztrátami mrtvých a raněných vojáků. Jenže VN umístěná v obležené Olomouci nemohla zraněné vojáky přijímat. A tak Vídeň byla donucena urychleně zařídit jinou, alespoň provizorní vojenskou nemocnici mimo hradby města Olomouce.

Premonstráti z Klášterního Hradiska byli donuceni opustit svou budovu a od 3. března 1759 byla v místnostech konventu etablována první rakouská vojenská polní nemocnice. Hned v následujících dnech a týdnech byly na Hradisko přiváženy vysoké počty raněných z armády generála Laudona. V dubnu 1759 tyto přísuny vojáků dosahovaly často i několika stovek poraněných vojáků během jednoho dne.

Tehdejší odborná úroveň ošetřování válečných zranění byla však všeobecně na nízké úrovni, navíc úroveň rakouské medicíny proti světovému vývoji zaostávala. K tomuto stavu nutno připočíst, že urychleně vytvořená „hlavní polní nemocnice“ na Klášterním Hradisku neměla téměř žádný vlastní zdravotnický personál a zraněné vojáky ošetřovali povětšinou buď vojenští rekonvalescenti, nebo z nejbližších sídlišť a vesnic nadirigovaní prostí občané, případně lidoví léčitelé, nebo výjimečně ranhojiči. Proto byla tenkrát na Hradisku velmi vysoká úmrtnost – udává se 60–90 % z celkového počtu přivezených raněných vojáků.

Zdůvodňování vysoké úmrtnosti zkaženou vodou a špatným vzduchem v prostorách Klášterního Hradiska sice odpovídalo tehdejšímu všeobecnému znalo-
stem, ale ve skutečnosti to bylo jen vykonstruované zdůvodnění nepřipravenosti rakouské generality na válku.

Polní nemocnice na Hradisku u Olomouce neměla dlouhého trvání. Po roce se Prusové postupně z Moravy stáhli, takže v dalších několika letech na Hradisku přetrvávalo jen doléčování zbylého malého počtu přeživších vojáků.

Důvody přestěhování VN z Olomouce na Klášterní Hradisko

Zadluženost panovnického vídeňského dvora se soustavně prohlubovala, přičemž finanční nároky na žold vojáků se stále zvyšovaly. Početní stav armády rok od roku rostl a technický rozvoj si neúprosně vyžadoval modernizaci výzbroje. Nesmírně nákladným projektem bylo také budování obranných pevností chránících území rakouského mocnářství před Pruskem. Tuto svízelnou finanční situaci vyřešil osvětený císař Josef II. zcela nečekaně: zrušil nejbohatší církevní řády, jejich majetek zabavil a kláštery změnil v kasárna.

Roku 1784 byla mezi jinými církevními řády zrušena i bohatá kanonie premonstrátů na Klášterním Hradisku a na Svatém Kopečku. Do budovy na Klášterním Hradisku byla umístěna zestátněná olomoucká Teologická fakulta pod novým názvem „Generální seminář pro výchovu kněží na Moravě“. Přestože do čela této nové fakulty byl postaven náš nejvýznamnější osvícenec abbé Josef Dobrovský, tato zestátněná instituce za necelé 4 roky dospěla k úplnému krachu a byla zrušena. Rozsáhlý monumentální stavební komplex Klášterního Hradiska byl předán, podobně jako ostatní olomoucké klášterní budovy po zrušených řádech, vojenské správě, která tuto rozsáhlou budovu využila jako fortifikační skladiště pro vojenský materiál všeho druhu.

V té době již celou Evropu ohrožovala expanze francouzských vojsk. Napoleonova armáda porážela kdejakou mocnost a na řadě bylo rakouské císařství. Vídeňská generalita si vzpomněla na zkušenosti ze sedmileté války a rozhodla se VN vystěhovat mimo olomouckou pevnost, za olomoucké hradby. Jako nejvhodnější se jevílo už ze sedmileté války vyzkoušené Klášterní Hradisko. A tak v lednu 1802 byla VN urychleně přestěhována z velkých prostor v jezuitském konviktu v centru města Olomouce do ještě většího Klášterního Hradiska.

Období napoleonských válek (1797–1815)

Koncem 18. století se celá Evropa dostala do víru myšlenek francouzské revoluce šířených porevoluční Francií, jak jinak než na bodácích armády. Expanze francouzských vojsk nevynechala ani rakouské mocnářství. Modernější, cílevědomější a lépe vede-

ná francouzská armáda své bitvy povětšinou vyhrávala. Pro „svatou říši římskou národa německého“ nastalo těžké období bojů o zachování vlastní existence.

Během listopadu 1805 Napoleonova vojska obsadila jižní Čechy, celé Rakousko i s hlavním městem Vídní, a také celou jižní Moravu včetně Brna. Olomouckou stálou „polní vojenskou nemocnici“ umístěnou v prostorách Klášterního Hradiska čekalo první velké prověření.

Dne 2. prosince 1805 během šesti hodin Napoleon vybojoval u Slavkova v „bitvě tří císařů“ své největší vítězství na území „říše římskoněmecké“, když se svou 70 000 armádou porazil 90 000 spojenou armádu rakousko-ruskou. Byla to bitva nebývale krvavá, na bitevním poli zůstalo 25 000 až 35 000 ponejvíce mrtvých, ale také zraněných vojáků. Z tohoto nebývale velkého počtu ztrát měli Francouzi raněných asi 4000, Rusové více než 9000 a Rakušané přes 3000 raněných bojovníků.

Bitva u Slavkova měla zásadní význam pro budoucnost vojenského zdravotnictví. Totiž způsob řešení zdravotnické pomoci raněným vojákům byl v té době naprosto odlišný pro každou ze tří armád bojujících u Slavkova. Právě po této bitvě lze porovnat výsledky naprosto odlišných systémů vojenského zdravotnického zabezpečení armády ruské, francouzské a rakouské.

Carská ruská armáda v době bitvy u Slavkova použila ještě naposled ve své historii tradiční způsob přístupu ke svým mrtvým a raněným vojákům. Vžitým zvykem u všech armád a bojujících jednotek v předchozích létech, stoletích a tisíciletích bylo mrtvé a raněné zanechávat na bitevních polích s předpokladem, že se jich ujmu (pohřbí je či ošetří, případně vezmou do domácího ošetřování a často také i okradou) okolní místní občané. Carská ruská armáda po prohrané slavkovské bitvě jen v ojedinělých případech odnášela své raněné z bojiště a odkládala je na dlažbu nejbližších kostelů, kde je ponechala jejich osudu. Malý počet ruských vojenských lékařů a chirurgů sloužil pouze pro osobní potřebu šlechty a vyššího důstojnictva. Proto po bitvě u Slavkova nepatrná část raněných Rusů byla léčena dokonce i ve francouzské vojenské nemocnici v Brně. Avšak naprostá většina raněných ruských vojáků byla převzata do péče rakouské armá-

dy a nejčastěji umístěna do těch nejméně vybavených lazaretů rakouské armády provizorně zřízených v odlehlých městečkách a v zapadlých vesnicích. Právě v těchto lazaretech se zakrátko rozšířila smrtící epidemie střevních onemocnění, takže se nelze divit, že při tehdejší úrovni „léčení“ nakonec z přijatých poraněných ruských vojáků od Slavkova přežilo sotva 5–15 %. A tento malý zbytek přeživších Rusů se již povětšinou do své vlasti nevrátil a asimiloval mezi místním moravským venkovským obyvatelstvem. Uváděné počty ponechaných ruských vojáků na Moravě jsou více než přehnané. Platí to také o číselném údaji v tehdejší dobové popěvku na Moravě:

„Přišlo nám na pomoc Moškvanů tuze moc,
škodu nadělali, Moravu vyžrali...
Lidu tam zahynulo, Moškvanů zůstalo,
jak se praví, že víc než šedesát tisíc.“

Naopak francouzská armáda v této době přijala nový, na svou dobu vynikající a velmi pokrokový postup pomoci raněným. Jako první začala používat k odsunu raněných zdravotnická nosítka. Avšak především již za bitvy u Slavkova disponovala Larreyovými „létajícími ambulancemi“, tj. pohyblivými pojezdými polními lazarety s 340 vycvičenými zdravotnickými pracovníky a 3 zkušenými chirurgy, kteří už tenkrát pracovali podle zásady „co nejvčasnějšího a pokud možno definitivního chirurgického ošetření“ raněných. Uplatnění této zásady v případě bitvy u Slavkova znamenalo provádět přímo na bitevním poli co největší počet chirurgických zákroků (tedy v té době amputací poraněných končetin) a pak takto odoperované převézt lehkými vozy až do vzdálených domovských lazaretů. V jediné francouzské vojenské nemocnici, rozvinuté v době bitvy u Slavkova v budovách biskupství v Brně, byli ponecháváni pouze neschopní odsunu. Tento systém zdravotnické pomoci byl po určité úpravě v následujících desetiletích převzat všemi státy bojujícími v oblastech vzdálených od mateřské země. V minulém století byl tento systém vojenského zdravotnického zabezpečení maximálně rozvinut a používán americkou armádou za korejské války, v níž i vysoce specializovaná lékařská pomoc byla poskytována co nejbližší bitevní linii.

Rakouská armáda a obdobně ostatní středoevropské armády si vybudovaly jiný systém vojenské zdravotnické pomoci. Spočíval v síti stálých vojenských nemocnic, z nichž každá měla přidělené spá-

dové území, na kterém v době války zřizovala (tj. vybavovala materiálem i personálem) větší počet dočasných záložních nemocnic (tedy takzvaných pomocných a nouzových filiálék). Obvykle to bylo v budovách kasáren, škol, klášterů, zámků nebo obdobných větších budovách. Při tomto systému se na bojišti a v týlových prostorech prováděly pouze nezbytné, nejčastěji život zachraňující výkony a definitivní ošetření bylo odloženo po odsunu zraněného do stálé nebo do etablované záložní vojenské nemocnice. Tento systém zdravotnické pomoci s malými obměnami se udržel ve středoevropských armádách dodnes.

V době bitvy u Slavkova měla rakouská armáda k dispozici jen tu část nemocnic, které byly rozvinuty na střední a severní Moravě. Jih Moravy a celé Rakousko bylo okupováno francouzskými vojsky. Hlavní velitelství rakouských vojenských nemocnic se tehdy etablovalo v Novém Jičíně. Stálé vojenské nemocnice byly urychleně budovány teprve koncem listopadu a v prosinci 1805 ve Valašském Meziříčí, Uherském Hradišti, Kartouzích, Rokytnici, Odrách, Příboru, Opavě, Těšíně, Velkých Losinách, Šumperku, Mírově, Jaroměřicích, Jevíčku, Jihlavě a Znojmě. VN sídlící na Klášterním Hradisku u Olomouce rozvinula během listopadu a prosince 1805 větší záložní lazarety v okolních městech a obcích, např. v Uničově, Dlouhé Louči, Nových Zámcích atd. Avšak malé záložní lazarety rozvinula ve všech větších obcích svého spádového regionu. Ještě v březnu roku 1806 bylo v těchto filiálkách VN Olomouc ošetřováno přes 1200 raněných vojáků z bitvy u Slavkova.

Podstatnou chybou velení rakouské armády bylo velmi opožděné budování stálých i záložních vojenských nemocnic. Rakouská armáda neměla dostatek zdravotního materiálu pro vybavení těchto urychleně zřizovaných vojenských nemocnic a co nejhoršího, nezajistila a nevycvičila pro tyto nemocnice prakticky žádný personál, ani ošetrovatelský, ani odborný. Tento nedostatek opět řešila tradičním způsobem: okamžitým nadirigováním zdravotnické péče okolním civilním lékařům, ranhojičům a lidovým léčitelům a nařízením ošetrovatelské péče nejbližším místním obyvatelům. Opožděné a tudíž urychlené zřizování nemocnic, jejich naprosto nedostatečné personální i materiální vybavení a také zmatkářské řízení, to vše způsobilo, že úmrtnost zraněných a nemocných vojáků z bitvy u Slavkova

přesahovala 60 % a často se blížila až k 90 %. Je však nutné připomenout, že na této nejvyšší úmrtnosti se nejvíce podílela epidemie nakažlivých střevních chorob, která se rozšířila v několika dnech po bitvě u Slavkova ve všech vojenských lazaretech. Následkem podcenění zdravotnického zabezpečení armádní generalitou došlo k neúměrně vysoké a definitivní ztrátě značné části rakouské armády. Velké ztráty mrtvých, raněných a zajatých vojáků způsobily, že po prohrané bitvě u Slavkova trvalo Rakousku několik let, než se mu podařilo obnovit armádu schopnou odporu.

Když došlo k další bitvě s vojsky Napoleona dne 5. a 6. června 1809 u Wagramu a Znojma, měla rakouská armáda na Moravě rozvinuto šest velkých polních nemocnic s kapacitou téměř 5000 volných lůžek. VN Olomouc měla připraveno na Klášterním Hradisku 1000 volných lůžek. Další své filiálky VN Olomouc měla v té době rozvinuté v Rokytnici, Veselíčku, Potštátu, Odrách a jinde. Ale po uvedené bitvě bylo zraněných tolik, že bylo nutné urychleně postavit za Hradiskem dřevěné baráky. Avšak i tenkrát VN Olomouc největší nedostatek pocítila v nedostatku lékařského personálu a malé odborné připravenosti vojenských lékařů. Ve VN Olomouc a jejích filiálkách pracovalo v té době celkem 18 lékařů a 259 ošetřovatelů. V kritické situaci vojenským zdravotníkům vypomohl olomoucký profesor chirurgie Dominik Waidele z ranhojičského učiliště, který se svými 18 studenty převzal na Hradisku veškerou chirurgickou péči. Bez této pomoci by VN Olomouc nebyla schopna zajistit tuto nejdůležitější odbornou pomoc zraněným vojákům. I přes tato opatření byla úmrtnost vojáků na Hradisku velká, jak je možno soudit ze skutečnosti, že ze 3441 hospitalizovaných v srpnu roku 1809 zbylo v prosinci stejného roku 1809 jen 1524 vojáků.

V následujících letech další bitvy mezi vojskem Napoleona a rakouským vojskem se přesunuly do vzdálenějších oblastí. Avšak teprve v „bitvě národů“ u Lipska ve dnech 16.–18. října 1813 zvítězila nad Napoleonem spojená rakousko-prusko-ruská armáda. V této bitvě mezi sebou bojovalo 450 000 vojáků a celkový počet raněných dosáhl 34 000.

K ošetření tak vysokého počtu raněných vojáků musela armáda využít i vzdálená zdravotnická zařízení, včetně olomoucké VN, a dokonce i její stále funkční filiálky, etablované ve Veselíčku, Rokyt-

ci, Přestavlkách, Přerově, Odrách, Holešově a Konicích. Ještě v prosinci 1813 bylo z bitvy u Lipska hospitalizováno na Moravě téměř 13 000 vojáků, z nichž bylo 2731 v péči VN Olomouc na Klášterním Hradisku.

Napoleonské války skončily. Vysoká, až 90% úmrtnost raněných vojáků z bitvy u Slavkova klesla pod 50 % u raněných z bitvy u Lipska. Tyto neblahé zkušenosti a velmi špatné výsledky vyvolaly imperativní požadavek na změnu a modernizaci celé rakouské vojenské organizace zdravotnické pomoci raněným a nemocným.

Rakousko-pruská válka roku 1866

Opěvovaný hrdina z bitvy u Aspern a Wagramu a hlavní strůjce porážky Napoleona v bitvě u Lipska, legenda c. k. armády, polní maršálek Jan Josef Václav hrabě Radecký z Radče (1766–1858) byl bezprostředně po bitvě u Lipska odsunut na podřadné místo divizionáře do Šoproně, pak do Budína a nakonec na místo velitele olomoucké pevnosti. A právě tuto dobu maršál Radecký využil pro vypracování návrhu na komplexní reorganizaci armády, v kterém upřednostnil přetvoření organizace vojenského zdravotnictví. Z jeho osobní iniciativy byl v roce 1838 v rakouské armádě vytvořen nový vojenský útvar „sanitätskorpus“ v počtu 3500 mužů cvičených pro poskytnutí první pomoci a pro odsun raněných z bojiště. Díky cestě nastoupené právě maršálem Radeckým se stal systém rakouské vojenské zdravotnické služby efektivnější.

VN Olomouc zasahovala při válečném konfliktu do konce 19. století už pouze jednou. V roce 1866 došlo k další prusko-rakouské válce. V této válce byla budova nemocnice na Klášterním Hradisku změněna v pevnost: okna byla zazděna, případně proměněna v střílny. Ploty a stavby v okolí Hradiska byly srovnány se zemí. Okolí Hradiska bylo zaplaveno řekou Moravou, a tak proměněno v neprostupné bahnisko. VN Olomouc byla z větší části krátce před vypuknutím války a opět urychleně přestěhována do centra olomoucké pevnosti, tentokrát do připravených záložních Špitálních (Hanáckých) kasáren.

V bitvě u Sadové u Hradce Králové dne 3. července 1866 modernější pušky a hlavně bystřejší

velení štábu pruské armády způsobilo velmi těžkou porážku rakouských a saských vojsk a navíc neporovnatelně vyšší zdravotnické ztráty rakouské a saské armády. Zatímco na pruské straně se uvádí 7000 raněných, tak na rakouské straně na bojišti zůstalo raněných více než 18 000. K zabezpečení odborné pomoci všem těmto raněným vojákům bylo nutné je rozmístit do všech vojenských zdravotnických zařízení v Čechách a na Moravě. I přes problémy s transportem raněných vojáků přece jen medicínský pokrok způsobil podstatně lepší výsledky. Úmrtnost hospitalizovaných vojáků se za této války ve všech vojenských nemocnicích pohybovala kolem 10 procent.

Bitvou u Hradce Králové ale prusko-rakouská válka neskončila. Prusové v krátké době obsadili celé Čechy a také Moravu. Ačkoli rakouské pevnosti, jako byla i Olomouc, pruská armáda obcházela, tak docházelo k drobným bitvám s rakouským vojskem na celém obsazovaném území. (Na Moravě to byly bitvy u Svitav, Tišnova, Dubu, Biskupic, Kralic, Čechůvek, Tovačova, Rokytнице a u Dluhonic.) Z bitvy u Tovačova dne 15. července 1866 byly do Olomouce přivezeny stovky raněných vojáků.

Výrazně nižší úmrtnost raněných vojáků ve válce prusko-rakouské nebyla způsobena jen pokrokem medicíny. Mnohem větší měrou se na výsledku podílela nová organizace zdravotnické pomoci, jejíž základy položil právě maršál Radecký. Ukázalo se, že nastoupená cesta, spočívající v přípravě záloh, ve výcviku sběračů, nosičů raněných, pomocného a i odborného zdravotnického personálu v době míru, je právě to nejdůležitější pro dobré výsledky činnosti zdravotnické služby za války.

Právě proto v následujících desetiletích došlo k rozšíření a zdokonalení průběžného výcviku potřebných záloh, k vytváření skladů veškerého předpokládaného materiálu, nejen pro bojové jednotky, ale také pro vytváření a chod záložních nemocnic. A k tomuto cíli se začaly zpracovávat důkladné a podrobné mobilizační plány. Tato příprava se i přes svou náročnost osvědčila a byla využita právě nejvíce olomouckou VN v době 1. světové války.

1. světová válka

VN Olomouc během 1. světové války zajišťovala hospitalizaci raněných a nemocných vojáků

především z haličského a lvovského frontu. Po vyhlášení mobilizace počátkem července 1914 během čtyř dnů zmobilizovala zálohy a vybavila pro bojové jednotky tři polní nemocnice, šest mobilních záložních nemocnic a jeden divizní zdravotní ústav. Během tří dnů vzrostl mírový lůžkový fond budovy Klášterního Hradiska z 470 lůžek na 1100 válečných lůžek. VN zmobilizovala zálohy a vybavila „Zeměbraneckou nemocnici“, (tedy dnešní budovu chirurgie na Pasteurově ulici,) která byla při mobilizaci rozšířená o budovy uvolněných Jiskrových kasáren a měla pak celkovou kapacitu 1000 lůžek. K tomu navíc VN podle mobilizačního plánu během několika dnů zřídila v městě Olomouci „I. záložní nemocnici“ s dalšími 800 lůžky v kasárnách Jánošíkových a Jiřího z Poděbrad a také vybavila nemocnici Červeného kříže zřízenou v klášteře uršulinek.

Avšak už v této době, ani ne měsíc od začátku mobilizace, byl příliv raněných a nemocných z bojových linií tak velký, že počet připravených 3020 lůžek nestačoval. V této kritické situaci velitelství nemocnice iniciovalo vznik dalších nouzových, často provizorních a krátkodobých nemocnic ve všech možných použitelných budovách po celé Olomouci: v Salesaniu, v budově občanské střelnice, ve škole v Nové ulici, v podkovářské škole, v českém a německém gymnáziu, v kasárnách na Šibeníku a na Tabulovém vrchu, v Novosadech a ještě v několika dalších budovách.

Nečekaný velký příliv nemocných vojáků byl způsoben epidemií střevních infekcí. Jen během tří měsíců od počátku války bylo v Olomouci hospitalizováno 15 000 nemocných úplavců, 1000 onemocnělých břišním tyfem a 600 případů cholery. Kapacita původně vyčleněné nemocnice pro infekčně nemocné v Rainerových a Jezdeckých kasárnách nestačila, a tak během zimních měsíců 1914–1915 byla postavena na cvičišti na Novém Světě „epidemická záložní nemocnice“, která měla v 35 dřevěných barácích 2500 lůžek. Masivní příliv těchto infekčně nemocných byl zanedlouho zastaven zavedením povinného očkování proti choleře a tyfu. V návaznosti na epidemickou záložní nemocnici byla na stejném cvičišti postavena ještě „II. záložní nemocnice“ o 2100 lůžkách, která fungovala až do roku 1920. Také za Hradiskem byly kromě čtyř velkých stanů postaveny další nové dřevěné baráky, takže v době 1. světové války stálo po Olomouci navíc celkem 73 provizorních dřevěných baráků vy-

užívaných k léčení vojáků. V těchto vojenských zařízeních pracovalo kolem 100 lékařů a necelý 1000 ošetřovatelů, kteří byli postupně během války nahrazeni dobrovolnými pomocnými sestrami. Připomínám, že VN Olomouc také po celou dobu 1. světové války připravovala muže odvedené pro výkon zdravotnické služby v poli v čtyřtýdenních až osmítýdenních kurzech.

K celkem velmi úspěšné organizaci zdravotnického zabezpečení za 1. světové války přispěla také kvalitní a zodpovědná organizace transportu raněných a nemocných. Především je nutné si uvědomit, že tento transport v celém rozsahu nezajišťovala armáda, ale dobrovolnické organizace:

Červený kříž, řád německých rytířů, maltézský řád a mnoho dalších soukromých olomouckých organizací i jednotlivců. VN pouze mobilizačně zajišťovala vybavení divizní kolony řádu německých rytířů, kolony Červeného kříže, zdravotnického vlaku řádu maltézských rytířů, horské uherské kolony Červeného kříže a námořní zdravotní ambulance.

Transport raněných z fronty se prováděl převážně vlaky. Na hlavním nádraží organizoval vykládání z vagónů a další transport olomoucký Červený kříž. Nemocní a ranění byli rozvázeni pomocí stěhovacích koňských povozů olomouckých přepravních firem nebo několika speciálně přizpůsobenými tramvajovými vozy a také mnoha dalšími příležitostně poskytovanými vozidly soukromníků.

Ve vojenských zdravotnických zařízeních Olomouce (VN, Zeměbranecká nemocnice, I. a II. záložní nemocnice, epidemická záložní nemocnice, nouzové nemocnice) bylo od poloviny roku 1914 až do roku 1920 hospitalizováno 447 589 vojáků, z tohoto počtu necelých 60 000 s infekčním onemocněním. Jenom v budově Klášterního Hradiska a v přilehlých provizorních přístavbách bylo hospitalizováno téměř 100 000 raněných a nemocných.

2. světová válka

Z příkazu Ministerstva národní obrany dne 15. března 1939 v 5.00 hodin ráno narychlo svolání důstojníci nemocnice dostali rozkaz předat v 6.00 hodin, tedy za necelou hodinu, německé branné moci celou VN Olomouc. S příkazem, aby předání proběhlo bez odporu a aby bylo vyhověno všem požadavkům německých

přijímacích orgánů. Zástupci Wehrmachtu, dva lékaři – generál a podplukovník, se však dostavili až čtvrtý den. Při prohlídce ústavu byli překvapeni jeho rozsáhlostí, počtem odborných oddělení i personální a materiální vybaveností. Proto Němci převzali jenom budovu chirurgie v Pasteurově ulici, a to až dne 4. 4. 1939. Do této budovy nastěhovali samostatný „Ortslazarett“, tj. stacionární vojenskou nemocnici.

Na převzetí nečekaně rozsáhlého a vybaveného Klášterního Hradiska německá okupační armáda neměla potřebný odborný personál. A tak německá generalita přikázala, aby VN Olomouc v budově Klášterního Hradiska pokračovala v dosavadní činnosti do konce roku 1939, kdy Wehrmacht zajistí převzetí. Avšak přepadení Polska 1. září 1939 a vznik válečného stavu donutil Němce převzetí nemocnice urychlit. VN Olomouc přestala administrativně existovat 15. 9. 1939, ale ve skutečnosti skončila svou činnost až dne 15. 10. 1939, tedy jako ta daleko nejposlednější ze všech vojenských nemocnic bývalé ČSR.

Wehrmacht budovu na Klášterním Hradisku použil k provozování německé záložní nemocnice vyčleněné pro chirurgická řešení, s názvem „Reserve-Lazarett Olmütz/Mähren“. Také Němcům v této světové válce nedostačoval ani spojený lůžkový fond Klášterního Hradiska a Zeměbranecké nemocnice, a tak i německá armáda zřídila v olomouckých civilních objektech dalších 6 vojenských pomocných záložních nemocnic: lazaret v hospodářských školách (z vyšší hospodářské školy, ze zimní hospodářské školy a z hospodyňské školy), lazaret v Pöttingu, lazaret v klášteře v Řepčině, lazaret v Komeniu, lazaret ve škole ve Starých Hodolanech a lazaret v chudobinci ve Chvalkovcích.

O počtu hospitalizovaných vojáků a ani o příčinách jejich přijetí se nedochovaly žádné doklady. Ve vojenském archivu v Praze na Invalidovně jsou pouze opisy úmrtních listů, které jsou však u každého doplněny zápisem vojenského kaplana – datem a hodinou pohřbu, místem pohřbení a číslem hrobu. Navíc kurát zanechal přesný a přehledný souhrn všech pohřbených vojáků.

Z úmrtních listů lze doložit, že v období 2. světové války zemřelo na Hradisku celkem 566 vojáků. Z tohoto počtu bylo 514 úmrtí jen za rok 1945, tedy za čtyři měsíce a jeden týden, kdy se fronta přiblížila k Olomouci a kdy i Olomoucko postihlo letecké bombardování. Také příčiny úmrtí němec-

kých vojáků odpovídají charakteru posledních měsíců 2. světové války. Nejvíce, 169 vojáků, zemřelo následkem mnohočetných poranění, 72 vojáků po těžkém poranění lbi a mozku, 67 po střelném poranění břicha, 55 vojáků po obdobném poranění hrudníku a 37 vojáků na válečná poranění končetin. Jen na přímé vykrvácení po střelném poranění úmrtí listy uvádějí 32 mrtvých. Na následné zánětlivé komplikace po těžkých válečných zraněních zemřeli 3 vojáci na plynatou sněť, 61 vojáků na sepsi nasedající na základní, většinou devastující poranění a 36 osob zemřelo na komplikující bronchopneumonii. U třinácti válečných poranění je uvedena jako vlastní náhlá příčina smrti plicní embolie. Tedy 545 vojáků zemřelo přímo v důsledku těžkého válečného poranění.

V období před přiblížením se frontové linie byla úmrtnost německých vojáků minimální. V roce 1940 na Hradisku zemřeli 3 vojáci, v roce 1941 a 1942 po jednom německém vojákovi, v roce 1943 zemřeli 4 a v roce 1944 zemřelo 43 vojáků. Na choroby běžné i v míru zemřelo za celou válečnou dobu 7 hospitalizovaných (apendicitida, perforace střeva, iktus, diabetes a 3 na sepsi: z peritonizilárního abscesu, z karbunklu a z folikulitidy). Třikrát byla příčinou smrti sebevraždy.

Velmi nás zajímalo, zda mezi zemřelými nebyli nemocní postižení „uhlákem“ čili antraxem. Někteří olomoučtí občané z Černovířského předměstí totiž vyprávějí, že mezi německými vojáky na Hradisku proběhla epidemie antraxu a Němci zemřelé na tuto nebezpečnou infekci pohřbili a zazdili ve sklepeních Hradiska. To by pak mohla být pod Hradiskem biologická bomba, která by i ve vzdálené budoucnosti ohrožovala životy nejen občanů Olomouce, ale i okolního regionu. Při podrobném prověření úmrtních listů bylo nalezeno pouze 11 úmrtí na infekční chorobu (6 případů meningitidy, 2 nemocní plicní tuberkulózou, po jednom úmrtí na skvrnitý tyf, difterii a malárii). Žádnou, ani vzdáleně podobnou diagnózu připomínající antrax jsme v úmrtních listech nenalezli. A také všichni mrtví byli řádně pohřbeni v označených hrobech, v naprosté většině na komunálním městském hřbitově.

Závěr

Při letošní příležitosti 200. výročí vystěhování VN z centra města Olomouce na Klášterní Hradi-

sko do budovy po zrušené premonstrátské kanonii lze konstatovat, že toto přestěhování nikdy neomezilo činnost VN Olomouc. Naopak, budova Klášterního Hradiska postačovala úkolům a potřebám vojenské zdravotnické služby v každé době a postačuje jim doposud.

Během těchto uplynulých dvou století zasáhly střední Evropu celoevropské i světové válečné konflikty, při nichž byla VN Olomouc více než plně využita. Konkrétně se tak stalo po „bitvě tří císařů“ u Slavkova, po bitvě u Wagramu a Znojma, po „bitvě národů“ u Lipska, po prusko-rakouské válce roku 1866 a za 1. a 2. světové války. Za všech válečných konfliktů došlo k přísunu naprosto nečekaně vysokého počtu raněných a nemocných vojáků – jejich záchrana, vyléčení, tedy jejich přežití jednoznačně záviselo na úrovni mírové materiální a personální připravenosti. Ve všech těchto konfliktech VN Olomouc dokázala nejen oprávněnost, ale i nezbytnost své existence.

Ve srovnání se všemi ostatními moravskými vojenskými nemocnicemi VN Olomouc ve všech výše uvedených bitvách a válkách posledních dvou století poskytovala zdravotnické ošetření největšímu počtu raněných a nemocných na Moravě. Ani v jediné válečné situaci však budova Klášterního Hradiska ani při své maximálně rozšířené lůžkové kapacitě nepostačovala velkému přílivu raněných vojáků a vždy bylo nutno rozvinout další záložní a nouzové nemocnice ve všech vhodných veřejných budovách města Olomouce.

Úmrtnost přijatých raněných a nemocných vojáků přivezených z frontových linií do VN Olomouc konflikt od konfliktu velmi výrazně klesala. Je však nutné neustále připomínat chybná historická rozhodnutí generálních štábů armády, jejichž důsledkem byly neúměrně vysoké ztráty lidských životů. Rakouská generalita se snažila zajistit opomenuté zdravotnické zabezpečení během jediného měsíce listopadu 1805, tedy neuváženě velmi krátce před „bitvou tří císařů“, která se odehrála u Slavkova dne 2. prosince 1805. Toto opomenutí bylo jednou z příčin až 90% úmrtnosti raněných vojáků a podstatně se podílelo na definitivní ztrátě části rakouské a ruské armády. Při dalších napoleonských bitvách se stav vojenské zdravotnické připravenosti poněkud zlepšil, a tak po bitvě u Wagramu a Znojma v roce 1809 a po relativně vzdá-

lené „bitvě národů“ u Lipska v roce 1813 úmrtnost klesla pod 50 %. Zkušenosti z napoleonských válek si vynutily, aby v dalších létech rakouská armáda už v době míru zajistila výcvik a přípravu záložních vojáků určených v případě války pro zdravotnickou službu. Tato opatření se výrazně podílela na tom, že v dalších válečných konfliktech došlo k ještě podstatnějšímu snížení úmrtnosti vojáků: v prusko-rakouské válce roku 1866 počet zemřelých ve VN Olomouc klesl na 10 % a později za 1. světové války úmrtnost raněných a nemocných vojáků přijímaných z lvovského a haličského frontu nedosahovala již ani 3 % a za 2. světové války, kdy budovy VN využíval Wehrmacht k zdravotnickému zabezpečení německé armády, odhadujeme vyšší úmrtnosti německých vojáků s určitostí pod 1 % z celkového počtu hospitalizovaných.

Dobré výsledky vojenské zdravotnické pomoci jsou dány samozřejmě především odbornou úrovní medicíny celé společnosti, avšak výrazně se na nich podílí také poctivě realizovaná preventivní opatření, jako např. proočkovanost, a v neposlední řadě spočívají na schopnosti organizačních pracovníků zajistit raněnému odbornou a specializovanou pomoc. Aby i ta nejvyšší specializovaná úroveň lékařů pomohla, musí být poskytnuta raněnému vojákovi včas, tedy v nejkratší možné době. To je nejdůležitější úkol vojenské zdravotnické služby, aby již v době míru připravila a zajistila všechny potřebné materiální, technické i personální podmínky pro rychlou a účinnou odbornou i specializovanou lékařskou pomoc. Jak ukázaly historické zkušenosti VN Olomouc ze všech minulých válečných konfliktů právě jednou z nejdůležitějších podmínek pro efektní dobré výsledky činnosti vojenské zdravotnické služby za všech katastrofických situací je připravit dobře vycvičený sbor zdravotnických pracovníků už v době míru.

Diskuse

Hlavní smysl existence vojenských nemocnic spočívá v jejich pomoci raněným vojákům v období války. Toto jednostranné válečné zaměření vojenských nemocnic se nutně v posledních létech rozšiřuje i na zdravotnickou pomoc veškerému obyvatelstvu při nepředvídaných přírodních katastrofách a při nečekaných teroristických útocích. Proto hlavní činnost vojenských nemocnic nemůže spočí-

vat na pouhém zdravotnickém zabezpečení existujícího mírového početního stavu armády. To je pouze vedlejší, přidružený úkol vojenských nemocnic!

Hlavní směr činnosti vojenských nemocnic v době míru musí být nasměrován na složitou přípravu záloh. Vývoj lidské společnosti nás v budoucnosti donutí pravděpodobně k tomu, aby vojenská zdravotnická služba byla pověřena zorganizováním doplňování výchovy a výcviku zdravotnické části veškeré naší dospělé populace pro její možné zdravotnické využití při nenadálých situacích. V současné době nám sice nehrozí žádný válečný konflikt, ale nemůžeme prakticky nikdy vyloučit nenadálou a nečekanou přírodní katastrofu a navíc nyní jsme a budeme neustále ohrožováni možnostmi hromadných teroristických činů. Právě proto je nutno soustavně zdůrazňovat právě tu v současnosti opomíjenou základní funkci vojenských nemocnic – jejich povinnost připravovat a vycvičit zdravotnické zálohy použitelné pro zvládnutí i nepředvídaných situací.

V nedaleké budoucnosti specializace lékařských oborů dosáhne takového stupně, že lékaři nebudou mít tu donedávna širokou odbornou erudici, a tak po odborné stránce ani nebudou schopni účinně zasahovat při náhlých hromadných katastrofách. Právě z toho důvodu se vojenské nemocnice musí stát centrem pro doplnění výchovy a výcviku civilních lékařů pro případ jejich nutného nasazení za mimořádných situací.

V posledních létech soustavně probíhající snižování početního stavu české armády a její profesionalizace ve svém průběhu automaticky vede k redukci vojenské zdravotnické služby, včetně vojenských nemocnic a lazaretů. V minulých létech tak došlo ke zrušení spádových vojenských nemocnic v Jaroměři, Terezíně a Českých Budějovicích a posádkových nemocnic v Klatovech a v Karlových Varech.

Někteří naši politikové navrhuji další redukci podstatné části vojenské zdravotnické služby, včetně zdravotnických zařízení, a zdůvodňují ji plánovaným snížením početního stavu české armády. Tyto snahy o další redukci vojenského zdravotnictví se v současné době objevují i v programech některých politických stran. Takový cíl bohužel plně vyhovuje a odpovídá všeobecně přijímanému většino-

vému názoru naší současné společnosti a v důsledku toho se stává v předvolebním období součástí politického boje o získání vyššího počtu volebních hlasů.

Podle tohoto předkládaného mylného hlediska by české armádě měla postačovat jediná vojenská nemocnice (při předpokládaném snížení stavu české armády na 35 000–45 000 vybraných zdravých osob mladšího věkového složení). Dokonce ojedinělí politikové dnes prohlašují, že i tato jediná vojenská nemocnice je zbytečná, že plně postačí potřebné zdravotnické úkony nasmlouvat s civilními zdravotnickými zařízeními.

Uvedené snahy jsou v naprostém rozporu se všemi dosavadními historickými zkušenostmi. Historické zkušenosti jednoznačně ukazují, že míra rozsahu definitivních ztrát lidských životů při válečném konfliktu nezávisí jen na současné odborné úrovni zdravotnictví, ale také na několika dalších zásadních ukazatelích. Mezi ně na jedno z předních míst patří úroveň materiální připravenosti a její zajištění státem. Avšak nejsou důležité jenom sklady potřebného lůžkového materiálu, léků a zdravotnických potřeb! Jako ještě důležitější se jeví mít předem připravený zdravotnický personál jak pro ošetrovatelskou službu, tak pro lékařskou odbornou i specializovanou pomoc, a to vyškolený a vycvičený pro naprosto mimořádné, specifické a v míru se nevyskytující podmínky.

Je potřebné neustále připomínat všem odpovědným pracovníkům, že současné podceňování významu vojenských nemocnic je nedomyšlené a krátkozraké. Neboť na další existenci vojenských nemocnic závisí v případě války i obnovitelnost a tedy další existence naší armády!

Ale nejen to, pro případy nečekaných přírodních i jiných katastrof by vojenské nemocnice měly být již v době klidu a míru pověřeny organizací a zajištěním potřebné mimořádné zdravotnické pomoci.

K zvládnutí těchto pro naši společnost životně důležitých úkolů **nestačí** jedna a ani dvě vojenské nemocnice!

Literatura a prameny

1. DURYCH, J. *Kronika divizní nemocnice 7 v Olomouci*. 1926. Rukopis uložen na ředitelství VN Olomouc.
2. FRYČ, V. *Kronika Sborové nemocnice 6 v Olomouci*. 2. díl. 1945. Rukopis uložen na ředitelství VN Olomouc.
3. PRUCEK, J. *Šest kapitol z dějin kláštera Hradiska*. Olomouc, Danal, 1999. 90 s.
4. ŠVÁB, J. Počátky činnosti a historické kořeny olomoucké vojenské nemocnice. *Voj. zdrav. Listy*, 1998, roč. 67, č. 1/2, s. 44–49.
5. ŠVÁB, J. Příčiny úmrtí německých vojáků na Klášterním Hradisku v letech 1939–1945. Přednáška na XVI. medicinsko-historických dnech 20. 10. 2000, Olomouc.
6. VESELÝ, M. 250 let Vojenské nemocnice Olomouc. *Voj. zdrav. Listy*, 1998, roč. 67, č. 4, s. 101–103.
7. WONDRAK, E. K obrazu vojenských nemocnic a jejich činnosti za napoleonských válek na Moravě. *Zprávy VÚO*, Olomouc, 1965, č. 1235, s. 1–12.
8. WONDRAK, E. *Krev smyly deště*. Hradec Králové, Kruh, 1989, 94 s.
9. Vojenský historický archiv. Praha, Fond MNO, č. 6956 a 5661.

Korespondence: MUDr. Josef Šváb
Ladova 7
779 00 Olomouc

Do redakce došlo 15. 3. 2002